

Leszek Kikrut

Tołstojowskie inspiracje
w Spełonej Koskwie Grzegorza Daniłewskiego

Grzegorz Daniłewski należał w drugiej połowie XIX wieku do bardzo młodych i poczytnych beletrystów rosyjskich; jego utwory zostały przetłumaczone na wiele języków. Za życia pisarza i wkrótce po jego śmierci znaczący jego dorobek literacki wywoływał ostre polemiki, z upływem lat uległ wszakże zapomnieniu. Imię twórcy Lirowicza, jak wielu innych drugorzędnych autorów, zasługuje na przypomnienie i szerszą popularyzację; tym bardziej że zarówno w ZSRR, jak i w Polsce, sukcesywnie wznowiane są jego utwory.

Krytycy rosyjscy i współcześni badacze radzieccy od dawna zwracali uwagę na więź łączącą powieść Daniłewskiego Spełona Koskwa z epopeją Iwa Tołstojaja Wojna i pokój. Zagadnienie to traktowano jednak zawsze marginesowo. Poza ogólnymi stwierdzeniami, że utwór autora Kozaków był źródłem natchnienia dla Daniłewskiego, nie precyzowano dokładnie na czym polegała analogia.² A problem ten wymaga przecież wnikliwszej penetracji.³

W styczniu 1886 roku w umiarkowanie liberalnym czasopiśmie "Russkaja Iwysl" pojawiła się nowa powieść historyczna Daniłewskiego Spełona Koskwa. Złożona problematycznie 1812 roku oraz fakt, iż była ona już wcześniej źródłem natchnienia innych pisarzy, wśród których pojawił się także talent Tołstojaja, wpłynęły na to, że zwrot autora do dziejów wojny ojczyźnianej współcześni potraktowali jako krok bardzo odważny. Nie ukrywano zdziwienia, zarzucano pisarzowi nadławodnictwo oraz chęć współzawodnictwa z Ep

niuszem twórcy postaci Andrzeja Bożkońskiego.⁴ "Jak każdy niewolnik, kon-
kludowała krytyka, /Danilewski - L.w./ bardziej wzornie się na brydząch
swego nauczyciela, niż na jego wielkich osiągnięciach."⁵ Spalona Moskwa
przyjęto jednak ciepło i rozgrzeszono autora z większości zarzutów. Czo-
łowy krytyk narodnicki, a równocześnie historyk literatury, Aleksander
Stabrzelewski pisał: "Takie oto są skutki znieuwalniającej nieuniknionej si-
ły wpływu wszystkich genialnych utworów, które opanoowaną umywały współczes-
nych, nie pozostawiając miejsca w ich świecie psychicznym na żadne inne
wyobrażenia."⁶ W tej samej recenzji autor dodawał, iż próbie ukazania epo-
ki napoleońskiej tak, aby nie wywoływało to żadnych reminiscencji z Toł-
stojowską epopeją, uważałby za gwałt zadany fantazji literackiej piszą-
cego. "Czyż wszystkie talenty powinny zamilknąć, - pytał inny polemicista,
- kiedy mówi lub wypowiedział już swą sekwencję geniusz?"⁷ Kontynuując
rozważania, przyznawał, że Danilewski "idzie śladami" wielkiego mistrza
i stanowi pozytywny przykład dla pisarzy rosyjskich, których obowiązkiem
jest ugruntowywanie i rozwijanie koncepcji estetycznych Tołstoją.

Rzeczywiście, ślady Wojny i pokoju nietrudno zauważyć w powieści. Za-
pewne sam Danilewski też był tego świadom i długo zlekał z edycją utwo-
ru. Pragnął spotkać się z cenionym pisarzem, którego znał osobiście od
1855 roku, i podyskutować o obydwu utworach opisujących epokę napoleoń-
ską. Tołstoj wiedział, że autor Królowicza darzy jego twórczość wielką
sympatią. Dowiódł tego z pasją broniąc kolegę po piórze przed atakami za-
gorzalego przeciwnika - Awraama Norowa, byłego ministra oświaty, który be-
dąc uczestnikiem bitwy borodzińskiej, wytykał admirałowi pisarza szere-
reg nieścisłości i pomylek. Jako pretekst do polemiki posłużyło Danilew-
skiemu zdarzenie negowane przez Norowa, którym chodziło o to, że Tołsto-
jowski kikutów w przededniu rozstrzygającej bitwy nie mógł czytać z du-
żym zainteresowaniem francuskiej książki. W powstałym sporze racja była
po stronie obrońcy twórcy Zmartwychwstańca. Najbardziej cenny jest jed-
nak fakt, iż Danilewski jako jeden z pierwszych dostrzegł kolosalne zna-
czenie epopei. Na marginesie tej sprawy należy zaznaczyć, że wiele lat
później w ręce swego kikutowa autor Spalonej Moskwy włożył tekst bajki
Iwana Kryżkowa Wilk w psiejm, którą wódz czytał po bitwie pod Krasnem.

Do planowanego spotkania doszło pod koniec 1865 roku w majątku autora
Żywego kłosa, a 4 miesiące później pojawiła się w druku Spalona Moskwa.
Wyjaśniając przyczynę swej decyzji wydawcy pisma "Istoriczeskiej Miestnik"
- S.N. Szubinskiemu, Danilewski pisał, że Tołstoj "/.../ ostacznie nak-
łonił mnie, a szczerze mówiąc po prostu zmusił do wydrukowania Spalonej
Moskwy, którą napisałem dwa lata temu." Jednocześnie autor kategorycznie
sprzeciwiał się opiniiom tych krytyków, którzy w jego utworze widzieli pró-
bę zniżenia się z Wojną i pokojem. "Pan przecież doskonale wie z mego
felietonu o jasnej Polanie⁹ - komunikował dalej - w jaki sposób patrzę

na Tołstoją. Spalona Moskwa pisalem /.../ jako całkowicie odrębny epizod
dwunastego roku, nie mający niczego wspólnego z epopeją Tołstoją, oprócz
epoki dostępną dla każdego i nie decydowałem się na druk tylko dlatego,
że mogli mi robić wymówki."¹⁰

Polemika wokół utworu nie milkła, a współczesnych absolutnie nie dziwi-
ło porównywanie tych niewspółmiernych przecież pod względem wartości ar-
tystycznej powieści. Dzisiaj po prawie stu latach od pierwszego wydania
Spalonej Moskwy stwierdzamy, że jej bytowanie w literaturze trwa nadal.

Okazała się bardziej wartościowa od współczesnych jej powieści historycz-
nych. Najważniejsze zaś jest to, że nie przesłonił jej walorów nawet blask
artystryczny Wojny i pokoju. Nie wylak się więc anonimowy recenzent sprzed
wielu stwierał: powieść ta "/.../ przekonuje, że problematyka epoki
nie była jeszcze wyczerpana i że pan Danilewski, gdy podjął się opracowy-
wania tego zagadnienia, wybrał zupełnie nowe typy i całkowicie inny punkt
widzenia, w wyniku czego jego dzieło jest nie tylko w pełni samodzielny,
ale bardzo interesujący, oryginalny i ważny utwór."¹¹

Ze wstępnego przedstawienia tematu niezliczone wyniki, że Tołstojowskie
koncepcje miały duży wpływ na Danilewskiego, którego utwor różni się jed-
nak zasadniczo od Wojny i pokoju. Obydwał beletryści, choć w różnym okre-
sie czasu, sięgali z pewnością do tych samych źródeł. Powieść utrafiłste-
go pisarza Grzegorza Kwitki-Osowianienko /Danilewski zajmował się bada-
niem jego twórczości/ Rok 1812 na prowincji¹² stanowi jeden z kluczy do
rozszyfrowania problemu. Innym punktem styczonym, choć w różnym stopniu
spokreślonym przez obu autorów, są Zapiski W.A. Piotrowskiego o pobycie
w niewoli w 1812 roku.¹³ Pełna wyrazu i nietuzinkowa postać podmiotu tych
wspomnień do tego stopnia przykłada uwagę twórcy Wojny i pokoju, że pora z
drugim powrócił do korespondującej ze swymi zainteresowaniami autentycznej
postaci bohatera bitwy pod Borodino w niedokorzonej opowieści Kniaź Fio-
dor Szczetinin.¹⁴ Zgodnie z intencją pisarza powinna była także pełnić po-
dobną funkcję w powieści związanej z wcześniejszą koncepcją Dekabrystów.

Nie ma więc nic niezwykłego w fakcie, iż Danilewski powierzył tworzo-
nej w oparciu o losy Piotrowskiego postaci rolę osi kompozycyjnej. Powo-
żując się na to, że i geniusz Tołstoją szukał w niej natchnienia, twórcza
Spalona Moskwa pisał do przyjaciela P.A. Baturjewa: "/.../ stworzyłem pos-
tać Piotrowskiego w oparciu o opublikowane zapiski ukazujące jego niewolę
i nie jestem winien, iż krebia Tołstoj, nie podejrzywając, że pewnego razu
ktoś może uczynić z Piotrowskiego bohatera utworu, skonstruował swego Beu-
chowa /jego niewolę/ na podstawie wspomnianych już autentycznych notatek."¹⁵
Danilewski, w przeciwieństwie do krytyka literatury rosyjskiej, k-
try szczerze popuszczając wodzę fantazji przy kreowaniu głównych bohaterów,
stworzył pierwszoplanowe postacie w oparciu o konkretne osoby. Wąsy Pie-
rowski z kart Spalonej Moskwy i jego realnie żyjący pierwowzór - uczest-

nik bitwy pod Borodino noczą-nuwet identyczne imiona i nazwiska. Tolstoj Ilija Trojkin, powieściowy przyjaciel Wasyla, posiada wiele cech upodobańskich go do malarza-portrecisty Maryja Trojkinina.¹⁶ Fabuła utworu o spalenym mieszkaniu koncentruje uwagę czytelnika na romantycznej intrydze miłosnej: obiektem płomiennego uczucia hierowskiego jest Aurora Kravulina, której postać została skonstruowana w oparciu o życiorys Nadieżdy Turawnej¹⁷ - legendarnej dżidzi kobiety-kwalerzysty.

"Spalony" zwołania tej właśnie postaci skądś zawiaduje widzianą najwięcej - szczyt autoru. kobiety-bonitery, według niego, dostarczają literaturze rosyjskiej przed Danilewskim jedynie Luskin w osobie koliny z nie-dokreślonej powieści Koszawł¹⁸. Tolstoj ukazał w epopei kilka niewieścich typów w różnych wariantach ich wdzianku. Dobrotliwa malarza Koszowa; mroźna i ascetyczna Maria Bokkowska; zadufana w swych wdziankach i piękna Kuragina; piękna i bojliwa Lisa Bokkowska; skromna Sonia; wytrwale dążąca do celu Anna Irbucka - to najbardziej typowe postacie kobiet rosyjskich. Mistrz ukazywał jednolite i harmonijne obrazy bohaterki jedynie w obrębie postypowania okrestionego specyfika kobiecego charakteru: są to żony walczące o oszczędnie domowego ogniska, kochające matki, siostry młodsze, irascyjni natomiast ten aspekt psychiki Koszawki, kiedy z podobiek moraliści i pod wpływem uczuć patriotycznych była w stanie dokonać wliencacji z wskiego schematu życia rodzinnego i przenieść go poza granice obrony ojczyzny stawała rymu w ramie z wżyczyznami przeciwko najeźdźcy. Proka 1812 roku, ukazana w Wojnie i pokoju, bez postaci Aurory stanowi obraz niepełny. Danilewski zaś uzupełnił to brakujące ogniwem Koskwy, krytycy brali pod uwagę głównie podobieństwa natury ogólnej. Wgrominano o wspólnych cechach biograficznych Resuchowa i hierowskiego, włączając charakterologicznych kłójących Nataszę i Sanię z Aurorą, a Nikołaja Rostowa i Trojkinina oraz podobieństwo sławnej fabularny losów Be-zuchowa i Trojkinina oraz podobieństwo sławnej Achrosimowej i katechizacji Czeleszpańskiej. Wspólne elementy widziano w scenach pożaru zajętej przez nieprzyjaciela stolicy i opisujących salon Anny Scherer jak również braki nie księżnej Czeleszpańskiej. Chociaż zbliżności nie są przypadkowe, przecież nie one określają stopień wpływu Wojny i pokoju na Danilewskiego.

O wiele bardziej proces ten wydatnił się w spojrzeniu autora Spalonej Koskwy na wojnę jako na nie mające usprawiedliwienia przestępstwo i wielkie nieszczęście dla narodu; w ukazaniu "wojny" i "pokoju" w ich nierozdzielnej spójności; w określeniu historycznej roli Napoleona oraz stopnia uczestnictwa i roli ludu w kampanii 1812 roku, wreszcie w rozwoju i urtwaleniu Tolstojowskiej koncepcji o nierozdzielnej więzi losów jednostki z losami historycznymi narodu, o uwarunkowaniu prywatnej egzystencji życiem społeczno-politycznym kraju. Właśnie taka koncepcja, zgodna z którą

tragedia historyczna narodu wciąga w swą orbitę los jednostki, zmuszając ją do wielkich ofiar, stała się fundamentem w powieści Danilewskiego. Kto za autor w pewnym stopniu wykorzystywał i owocnie rozwinął Tolstojowskie odkrycia, to jednak bezспорnym pozostaje fakt, iż Spalona Koskwa to nie zrobiony w półpięciu obojętnym genialnej epopei¹⁹, nie "nasładowy" czonożnówski" utwór, lecz powieść, w której w całej pełni zostały zrealizowane możliwości twórcze utalentowanego literata.

Badacze od dawna próbowali określić najważniejsze osobliwości Spalonej Koskwy i wyznaczyć jej miejsce w literaturze rosyjskiej. Opinie te diametralnie różnią się jednak między sobą; zasadniczym mankamentem jest jednostronne traktowanie zagadnienia. Skądś zawiaduje zachyczał się urzekającą postacią kobiety-patriotki. Wpółczesny zaś jemu krytyk pisał: "Głównym bohaterem /.../ koncentrującym przede wszystkim na sobie uwagę czytelnika, jest Koskwa, porzucona i spalona przez mieszkańców."²⁰ Taką samą opinię prezentuje radziecka badaczka Eugenia Wilenska: "/.../ najważniejszą /.../ jest opis Koskwy w płomiennych... Ona - stanowi symbol narodowej klęski i bohaterki sprzeciwu /.../."²¹ Inaczej traktuje ty problematykę G. Bogusławski, uważając, iż "/.../ jest to powieść o /.../ warości świadomości narodu rosyjskiego, o tym co /.../ przywodzi go do zwycięstwa."²² Pogląd G.F. Ryndzimańskiego, autora przedmowy do pierwszego radzieckiego wydania utworu, nie jest tożsamy z tymi sądaniami. Preferuje tezę: że Danilewski nie potrafił odzwierciedlić "wielkiego patriotycznego powstania, który ogarnął naród rosyjski" a powieść jest przeznaczona dla "przebiegłego czytelnika" interesującego się przede wszystkim "zajmującą fabułą i kultem szerszego życia rodzinnego."²³

Spalona Koskwa oraz Wojna i pokój to utwory, których dominantę stanowią rozległa, dobitnie wyrażona problematyka społeczno-historyczna. Wspólny jest temat epoki, która odegrała wyjątkową rolę w przeszłości Rosji. Jednak podczas gdy Tolstoj "choć ogarnąć wszystko" - jak sam przyznawał, Danilewski ograniczył się do stwierdzenia, że odzwierciedla "oddziaływanie" "okres wojny od poddania Koskwy do ucieczki nieprzyjacielskiej armii, który był decydujący w kampanii 1812 roku. Takie właśnie "fragmentaryczne" podejście do tematu, rezygnacja ze wszechstronnego wglądu epickiego narratora pozwoliły pisarzowi na ukazanie "wielkiej historii" przez pryzmat pojedynczego epizodu. Nie powinien więc mylić odbiorca szeroki krąg przedstawionych zagadnień, gdyż Danilewski, w przeciwieństwie do Tolstoj, nie miał na uwadze rozwijania "wielkich problemów". Spalonej Koskwy brak monumentalności i wieloplanowości, minione dzieje trącą na jej kartach rozmach epicki, który jest jakby dyktowany już przez sam temat. Autor, chociaż podążał śladem Tolstojowskiej koncepcji ukazania "wojny" i "pokoju" w ich nierozdzielnym związku, to odsuwając element epicki na dalszy plan, zamknął powieść w ramach kameralnej liryczno-psycholo-

gicznej narracji. Ta właśnie łagodność i szczerność tonu stanowi cechę charakterystyczną większość utworów Daniłewskiego. Tołstoj zaś unikał lirycznego wykwiku, nie zwalając na podniosły nastroj, patetykę, tragizm przedstawianych scen. Podobny ton zamieniał publicystycznymi lub filozoficznymi rozważaniami.

Krytycy i badacze snuli rozważania na temat Spalonej Moskwy głównie pod kątem jej wojennej tematyki. Ale przecież nie tylko na tym polega artystyczność utworu, którego nie można nazwać ani wojenno-histeryczną kroniką gdyż brak w nim doświadczonego i chronologicznego opisu wydarzeń, ani też nie spełnia on wymogów stawianych przed powieścią wojenno-histeryczną sensu stricte. Militarne tematyka zajmuje niewiele miejsca i jej samodzielne znaczenie jest bardzo ograniczone. Pisarz lakonicznie potraktował sceny batalistyczne, ważne wydarzenia historyczne /bitwa pod Borodino figuruje jedynie we fragmencie niewielkiego rozdziału/. Uwaga autora skoncentrowana była bowiem na czymś innym. W centrum problematyki umieszcil fragmenty dróg życiowych bohaterów. W ich losy wtroczyła nagle całą potęgę żywiołowości i wspaniałą HISTORIĘ, wciągając je w orbitę swych wpływów i modelując według własnego uznania. Los kraju, narodu pokazany zostal przez przyzmat doli powiesciowych postaci, będących w kolejnosci tragedii historycznej. W ten sposób Daniłewski, wzorując się na twórcy Anny Kareniny i przeplatując dwie kroniki: historyczną z rodzinną, rozpostal przed czytelnikiem zagadnienie kolosalnej wagi - tematykę wzajemnego stosunku jednostki, procesu historycznego i losu narodu.

Spalona Moskwa jest powieścią historyczną napisaną w tradycji kroniki rodzinnej /tę odmianę gatunkową zapoczątkował Puszkina w Órcie kapitana/. Opisy dziejów rodzin arystokratycznych, choć zajmują i w utworze Daniłewskiego, i w Tołstojowskiej epopei, poczesne miejsce, są diametralnie różne pod względem metodologicznym. Autor Wojny i pokoju patrzył na życie rodzinne z punktu widzenia "wielkiej historii", nie zatrzymując się nad poszczególnymi jednostkami, zaś Daniłewski czynil zupełnie odwrotnie. Jego powieść ukazuje wydarzenia historyczne w takiej rozpiętości, w jakiej widziane są oczyma bohaterów, związane z ich losami. Wyjaśnia się je przede wszystkim z punktu widzenia bezpośrednich uczestników, nocnych świadków. Tak więc nascelnym, lecz nie jedynym aspektem przedstawienia zdarzeń wojennych w Spalonej Moskwie jest aspekt rodzinny, punkt widzenia jednostki. Inne od Tołstojowskiego jest zatem podejście Daniłewskiego do zagadnienia "wojny". Pisarzy różni też spojrzenie na temat "pokoju". W swiata powiesciowym wielkiego realisty kompromisy, choć są usankcjonowane kolejnymi żywiołami, nie należą do rzadkości. Bohaterowie Wojny i pokoju karują się dewizą: znu należy sprzeciwić się dobroci, miłocią, poświęceniem, ich ra-ny psychiczne zablizniają się, śmierć zostaje wyparta przez nowe życie. Tworca Spalonej Moskwy kolizje rozwiązuje natomiast w sposób bezkompromis-

sony. Niektórymi postaciami kieruje osobista zemsta. Takie potraktowanie "pokoju" bierze początek w romantycznym pojmowaniu rzeczywistości. Ocalały w zawierusze wojennej Piorowski nigdy nie pogodzi się z utratą ukochanej, nie będzie szczęśliwy. Czyn Aurora jest także powodowany nie tylko pragnieniem pozostania godną wybranką, ale i niemożnością pogodzenia się z myślą o życiu bez niego. Kompromis dla niej nie istnieje; bohaterka decyduje się na wybór: życie lub śmierć.

Historyczna perspektywa 1812 roku jest u Daniłewskiego bardzo zawężona. Autor nie zamierzał stworzyć szerokiej panoramy kampanii. "Żywo jej momenty ukazane są z perspektywy Piorowskiego, Aurora, Tropina, iimo to w utworze wojna pokazana jest nie tylko oczyma bohaterów, ale także z ogólnonarodowego punktu widzenia. To prawda, iż Daniłewski wszystkie fakty decydujące o przebiegu działań zbrojnych przekazał czytelnikowi ogólnikowo, w formie stylizowanej informacji. Jednak stawał przed sobą inne zadanie: ukazać jak zaborczo wojna podporządkowuje sobie życie społeczeństwa, każdego człowieka, który niedawno był daleki od takich problemów.

Obydwaj baletyrci reprezentowali różniące się poglądy na temat odwołania zdarzeń w powiesci historycznej. Daniłewski prawie niewolniczo kopiował dokumenty, Tołstoj zaś starał się, aby zasadnicze ogniska były nie przeszczepionej prawdziwie ".../ autor uważał za konieczne łagodnić obraz cech i obyczajów arystokracji rosyjskiej przełomu XVIII i XIX wieku. /.../ Do wojen nepoleoijskich /.../ podchodził z określiłą koncepcją społeczną, która w wielu punktach zmuszała do odstępstw od historycznych. Z tą opinią koresponduje stwierdzenie krytyka, który uważał, że "wartości historyczna" Spalonej Moskwy została doprowadzona do stopnia doskonałości i choć przeszczepiona jest prawdziwa pod względem historycznym, to to historia autora Wojny i pokoju - realistyczna w aspekcie artystycznym. 25

Uwaga Daniłewskiego była skoncentrowana na głównych bohaterach powieści - przedstawicielach arystokracji. Mimo to wielkie znaczenie patriotyzmu całego narodu otrzymano na kartach Spalonej Moskwy przekonywujące odzwierciedlenie. Pisarz nie mógłby zacytować słów Tołstoj, iż starał się wykreślić historię ludu, lecz stworzone przez niego liczne, choć epizodyczne sceny walki chłopów ramię w ramię z arystokratami stwarzają wrażenie ogólnonarodowego patriotycznego sprzeciwu. Według Tołstoj siłą motoryczną historii są masy, a kształt dziejów to wynik działania prąd irracjonalnych, nie poddających się logicznemu poznaniu, a urzeczywistnianych w działaniu zbiorowym. Daniłewski zaś nie dostrzegł prawidłowości w ciągu wydarzeń historycznych. Celem one były, według niego, od ludzi, którzy umieli wykorzystać sytuację przypadkowe dla realizacji własnych celów. Takie spojrzenie na zagadnienia przeszłości nie pozwoliło zrozumieć autorowi Spalonej Moskwy, że za Wojnę bohaterem wojny ojczyznianej należy uznać najniższą hierarchizowaną warstwę społeczeństwa rosyjskiego. Dlatego pisarz nie był w

stanie pokazać ludowego charakteru walki, a ograniczył się jedynie do ukazania pojedynczych epizodów i przytoczeniu opowieści bohaterów, wiadzących o patriotyzmie ludu. Jednocześnie prezentując sylwetki ludowych mścicieli, podnosił problem rosyjskiego narodowego charakteru, którego istotę, według opinii pisarza, powianno cechować nie bezgraniczne przebaczenie reprezentowane przez Flarona Karatajewa, nie niesprzeciwianie się zniszczeniu, a aktywna, pełna samopokorzenia walka ze zniemawianym najeźdźcą. Pisarz rozprawił się jednocześnie z mitem, jakoby walka chiłopów i erykto-krecji położyła kres obopólnej nienawiści i dążeniu tych pierwszych do zniszczenia prawy pańszczyźnianego. Reasumując stwierdza, że to, co z ogólną epicką siłą oddziaływało napisał Tołstoj o wojnie ojczyźnianej, znalazł także odzwierciedlenie na kartach powieści jego kolegi po piórze.

Szczególną rolę w ukazaniu ogólnonarodowego charakteru walki odegrała w powieści Daniłewskiego obraz Moskwy. "Istotnym" autorem zaprezentował poddanie stolicy jako moment przełomowy. Nie zastanawiał się jednak nad strategicznym aspektem problemu, lecz akcentował kwestię opuszczenia, a następnie spalenia miasta przez mieszczków. Wojna znalazła wyraz przede wszystkim w opisie wziętego do niewoli Erodu. Dłatego stał się on nie tylko symbolem cierpienia narodu, ale i jego gniewu. Daniłewski, podobnie jak twórca *Wojny i pokoju*, poświęcił wiele uwagi opisowi zajętej przez Francuzów Moskwy, wzbogacając Tołstojowską perspektywę o nowe aspekty /epizod w świadomości i znałkach życia kulturalnego - próby reaktywowania teatru / w przeciwnieństwie do admirowanego pisarza, który jednoznacznie nie rozwinął kwestii, kogo oskarżyć o spalenie Moskwy: jej mieszkańców czy też przybyszów, Daniłewski obarczył odpowiedzialnością następującą i wytknął -ców jego rozkazów. Niezwykle wyważony i ostrożny został podkreślony tym, że czytelnik odbiorca go z punktu widzenia nieprzyjacielskiej armii, oszablonionej sposobem przyjęcia, jaki jej zgotowano. Tym samym beletryka stanęła po stronie inaszkuna, który w *Wojnie i pokoju* doszedł do identycznego wniosku.

Wpływ Tołstoj na autora *Spalonej Moskwy* dobitnie wyrażony został zarówno w sposobie potraktowania wojny 1812 roku jako patriotycznego wyzwalania narodu rosyjskiego, jak i w zdumiewającym nieludzkiej, antynarodowej jej istoty. Fabuła technicznie psychologizująca życie każdego człowieka. Antyjudaizm tematyka utworu ujawnia się w przeciwstawieniu sprawiedliwej, obronnej wojny Kosjan zaborczym, grabieżczym posunięciom strategów Napoleona, w scenach ewakuacji i przemocy nieprzyjaciela w zajętych miastach, w epizodach więzienia Ilerowskiego, Trojnicka, w ucieczce zdezorganizowanej i zdemoralizowanej wrogiej armii, w ukazaniu postaci najeźdźców - począwszy od żołnierzy i oficerów, a skończywszy na marszałkach i samym imperatorze Francuzów, wreszcie w przedstawieniu następstw wojny dla głównych bohaterów. Powieść poświęca historię niedużego życia, zniweczonych nadziei dwój-

ga serc rozdziałach przez wojnę, oddaje jej surowość i tragiczne następstwa.

Ogromną rolę w wypunktowaniu antywojennej wymowy utworu odegrała interpretowana przez Daniłewskiego postać Napoleona. I tutaj zaznacza się duży wpływ Tołstojowskiej krytyki. Obydwaj pisarze są zgodni w moralnej ocenie imperatora, przekazali stosunek Kosjan do niego w przededniu wojny /nagływane oceny, apologetyczne poglądy/. Bezlitośnie demaskując ten kult, twórca *Spalonej Moskwy* udowodnił, że cały ciężar moralnej odpowiedzialności za cierpienia i śmierć tysięcy ludzi musi być złożony na wodza Francuzów. Jednak brak w utworze przewidzianej oceny roli Napoleona jako postaci historycznej, nie znalazły odbicia prawdziwe przytoczony imaż na Kosju. Foniżenie znaczenia imperatora jako wybitnej osobistości epoki widać u Tołstoj a ogólną negację roli jednostki w historii, z ideą fatalizmu, którą była nacechowana jego filozofia dziejów. Zapewnie inaszej postaci -wia się ten problem u Daniłewskiego. Irzeczenia on rolę i odpowiedzialność Napoleona za wybuch wojny. Jednocześnie znanym jest ukazany wybitkowo satyrycznie, a autor w jego charakterystyce akcentuje surowość, egoizm, zdradę własnej armii, którą porzucił w śniegach Rosji. "Ten sposób, wiodący u imperatora marną kreaturę a jednocześnie jedną przyczynę nieszczęść kraju i ludzkości, pisarz popisał w sprzeczność, której źródło tkwi w niekonsekwencji i przeciwstawności jego poglądów na historię.

Korzystając z odkryć Tołstoj a, stosując jego moralne kryterium w ocenianie Napoleona, Daniłewski rozwił mit o niezwykłym wodzu. Najmocniejsza strona poglądów wielkiego realisty na historię, odznaczająca jej woluntarystyczną, romantyczną filozofię, nie była jednak przez niego przyjęta. Tu też biorą początek przesadne wyobrażenia pisarza o roli cesarza Francji, o jego osobistej odpowiedzialności, nadocenianie obiektywności starożytnych przyczyn wojny 1812 roku oraz powstania bonapartyzmu.

"Wojnie i pokoju" Tołstoj wystąpił jako mistrz analizy psychologicznej, którą przeżył intencjami moralistycznymi. Opisując przeżycia bohatera jednocześnie ocenił go z punktu widzenia wysokich wymogów etyki i ukazywał w świetle praw psychologicznych. "26 Daniłewski nie potrafił wznieść się do tych niedostępnych wyšin. Łaża doza głębi psychologicznej cechy -ca poszczególne jego postacie wpłynęła negatywnie na niewyrażony pokój, jak pod *Wojną ogólną* eksplizji patriotyzmu i osobistych dramatów następująca metamorfoza bohaterów.

Nie można przesoczyć jeszcze dwóch aspektów, w których autor *Spalonej Moskwy*, mimo iż "szedł śladami" geniusza, przejawiał dozwolone samodzielnosci. Choć *Wojna i pokój* była wielkim, nowatorskim dziełem, to sam Tołstoj zdawał sobie sprawę, co potwierdziła również krytyka, że przynajmniej dwie rzeczy nie zadowalają, a niekiedy irytują czytelników: język francuski i publicystyka historyczna. Daniłewski uniknął tych zarzutów ograniczając francuszczyznę do minimum i nie wdając się w rozważania z dzie-

dziny filozofii historii. Jednocześnie zauważył, iż pierwszoplanowi bohaterowie wielkiej epopei są tylko narodowości rosyjskiej. To podpowiedziało mu, aby wykazać więcej obiektywizmu i do akcji wprowadzić także przedstawicieli innych części imperium. Główną postacią utworu uczynił zatem Ukraińca. Kaley przy tym pisał, że w drugiej połowie XIX wieku znaczenie odrębności narodowej kultury ukraińskiej było sprzeczne z założeniami wielkocesarstwa szowinizmu władców Rosji. W powieści spotykamy też epizody z udziałem Litwinów i Białorusinów, czym autor dobitniej niż Tolstoj akcentował poświęcenie różnych narodowości dla wspólnej ojczyzny.

Sam sposób rozpoczynania, kończenia akcji, wprowadzania bohaterów posiada cechy różniące obydwie utwory. Tolstoj pomija wstępną prezentację postaci, przedstawia je od razu w działaniu, akcji nie zawiązuje w sposób tradycyjny. Bohaterowie są, działają, akcja toczy się, a w końcu utworu się urywa. Epopeja nie ma tradycyjnego fabularnego finału. Ostatnia bowiem rozmowa Bezuchowa z Kostomem nie kończy żadnych spraw, wręcz przeciwnie, pozwala domyślać się, że losy tych osób w przyszłości mogą się bardzo skomplikować. Spalona Moskwa jest natomiast utworem posiadającym klasyczną kompozycję ze wstępną prezentacją postaci, zawiązaniem, punktem kulminacyjnym i rozwiązaniem akcji poszczególnych wątków. Tradycyjny finał fabularny kończy w sposób jednoznaczny perypetie bohaterów.

Spalona Moskwa to niezwykle ciekawe zjawisko w dziejach rosyjskiej powieści historycznej XIX wieku. Dowodzi, iż reprezentowany przez nią gatunek nie przeżywał całkowitego upadku po ukazaniu się Wołny i pokój, lecz nadal rozwijał się w tradycjach literatury realistycznej. Będąc jednocześnie wzbogacany o historyczne i artystyczne odkrycia Tolstoj, przynosił pozytywne rezultaty. Wpływ, zarówno Światopoglądu jak i kanonów estetyki tego beletrysty na Daniłewskiego, jest bezsporny. Autor powieści o pierwej stolicy nie był jednak bezkrytycznym następcą i wyznawcą poglądów uznanego już twórcy. Zachwył jego spuścizną nie stał się tendencją w pisarstwie Daniłewskiego, a wystąpił jedynie jako etap edukacji literackiej. Choć autor Spalonej Moskwy wzorował się na twórczości Tolstoj, zawsze jednak posiadał odrębną koncepcję artystyczną, eksponował własne tematy i problemy. Ale w wypadku gdy penetrował tę samą epokę historyczną, uwzględniał dokonania koryfeusza rosyjskiego realizmu. W oparciu o Tolstojowskie tradycje Daniłewski stworzył utwór oryginalny, w którym znalazł odzwierciedlenie jego pogląd na wojnę ojczyźnianą 1812 roku. Świadczy o tym również dzisiejsza popularność powieści. Nie stała się ona wprawdzie przełomowym zjawiskiem w literaturze rosyjskiej, lecz nie została przycięta promieniami stawy Wołny i pokój.

Przypisy

1. Daniłewski G.P., Sołżonnaja Moskwa, w: Fołnoje sobranije soczinenij w 24-ach tomach, S.-P. 1901, t.XIII.
2. Tematyka ta była poruszana przykładowo w następujących publikacjach: Lewin S.S., Sowremiennyje literaturnyje dziejtelji. Gricorij i Pietrowicz Daniłewskij, w: "Istoriczeskij wiestnik", 1890, nr 4, t.40, s.154-170; Apostołow N.N. /Ardens N.N./, Lew Tolstoj i jego spudnik, Moskwa 1928, s.215-218; Witenskaje E.S., Priedisłowije, w: Daniłewskij G.P., Sołżonnaja Moskwa, Moskwa 1957, s.3-11.
3. Zegadnieniu związków literackich pierazy poświęciłszy oddzielne studium: Nikrut L., Grzegorz Daniłewski i Lew Tolstoj /z historii kontekstów literackich/, w: "Iubelskie kateriały Neofilologiczne 1980", Lublin 1982, s.77-91.
4. Burienin W., Kriticzeskie oczerki, w: "nowoje wremia", 1886, Nr 3573, s.2-3.
5. Burienin W., Kriticzeskie oczerki, w: "nowoje wremia", 1890, Nr 5315, s.2 /tłumaczenie moje - L.k./.
6. Skabiczewskij A.M., Literaturnaja chronika. Sołżonnaja Moskwa, Roman E. G.P. Daniłewskiego, w: "Nowosti", 1866, Nr 62, s.1 /tłumaczenie moje - L.k./.
7. Gerszyn E.M., Rusckaja literetura ze 1836 godu, w: Gerszyn E.M., Kriticzeskie opytj, S.-P. 1888, s.133 /tłumaczenie moje - L.k./.
8. Szerzej o tym zagadnieniu w: Nikrut L., Grzegorz Daniłewski i Lew Tolstoj..., op. cit., s.78-81.
9. Fiszcz miał na myśli felieton Fołodka w jasnun Polenu, w: Daniłewskij G.P., Fołnoje sobranije..., op. cit., t.XIV, s.135-154.
10. Hig'mo S.N. Szubinskomu /bez daty/, Gos. Iud. b-ka im. S.Szezerina, Rukop. otd. f.874 /S.N. Szubinskij/, op.1, Nr 33, l.203-210 /tłumaczenie moje - L.k./.
11. Artykuł anonimowy: Sołżonnaja Moskwa. Roman G.P. Daniłewskiego, w: "Russkoje Bogatstwo", 1866, Nr 4, s.215-216 /tłumaczenie moje - L.k./.
12. Kwitka-Osnowianienko G.F., 1812 god w prowincyj, w: Wliczeszennyje Zapiski, 1843, t.27, Nr 3-4, s.76-182 /tłumaczenie tytułu moje - L.k./
13. Pierowski Wasilij Aleksiejewicz /1794-1857/ - mieszubny syn krebiiego A.K. Razumowskiego; jeden z wybitniejszych dowódców rosyjskich generał-gubernator orenburskiej prowincji. "słewł się, wprawkami do Azji kniejszej. Jego wspomnienia: Zapiski W.A. Fierowskiego o Friebywanii w plenu w 1812 godu opublikowane zostały w piśmie "Rusckij Archiw", 1865, Nr 3 /tłumaczenie tytułu moje - L.k./.
14. Tłumaczenie tytułu moje - L.k.

15. Pis'mo G.F. Danilewskiego P.A. Szulcemu /13.IV.1866/, IRL, Rykor. otd. F.599, Nr 36, l.10 /Zbiorecznie moje - L.M./.
16. Trojinn wasilij Andriejewicz /1780-1857/, szlacz-portreista. Foshodiz z rozdzily chlopskiej. Kresnas, docenijac jego zdolnosc, dawasz mi wolnosc i mozliwiz ukonczenie Akademii Sztuk Fiknych.
17. Dytowa Kadizda Andriejewa /1783-1866/, znana rowniez pod imieniem Aleksandra Andriejewicza Aleksandrowa; bohaterka wojny 1812 roku.
18. Szabiczewskij A.M., Literaturnaja shronika, op. cit., s.1.
19. Artjukh wopisowu, /w: "Russkoje Bogatstwo", 1886, Nr 3.
20. Artjukh wopisowu, Sozdomaja Moskwa. Istorizewskij roman G.P. Danilewskogo, /w: "Istorizewskij wiestnik", 1887, Nr 1, s.207 /Zbiorecznie moje - L.M./.
21. Wilenska E.S., Friediszowije, op.cit., s.7-8 /Zbiorecznie moje - L.M./.
22. Boguszawskij G., Roman G.P. Danilewskogo. Sozdomaja Moskwa, /w: Danilewskij G.P., Sozdomaja Moskwa, Moskwa 1968, s.6 /Zbiorecznie moje - L.M./.
23. Kurdzimskij P.G., Friediszowije, /w: Danilewskij G.P., Sozdomaja Moskwa, Moskwa 1939, s.4 /Zbiorecznie moje - L.M./.
24. Samzik A., Lew Tolstoj, /w: "Istorija literaturny rozwjakije. Prasa zhiwowa pod redakcij Mariana Jakobsa" Warszawa 1976, t.II, s.323.
25. Kadodzki J.N., G.P. Danilewskij, /w: "Oshodoznik", 191, Nr4, t.I, s.243-244.
26. Szemskij A., Lew Tolstoj..., op. cit., s.330.

Резюме

Григорий Данилевский /1829-1890/ принадлежал в своей эпохе к очень известным русским писателям, произведения которых вызвали большие литературные споры. Замечательный и своеобразный талант Бенедикста с мая большей силой проявился в исторических романах и повестях.

На этом поприще выступил тоже корифей русской прозы - Лев Толстой, с которым Данилевский поддерживал дружеские отношения.

Русские критики и советские исследователи неоднократно сравнивали эпопею Бойна и мир с романом Данилевского Сожженная Москва. Их внимание, однако, было сосредоточено на чисто внешних совпадениях.

Настоящая работа - это попытка решить вопрос в чем заключается влияние толстовских идей на автора произведения о вышедшей в огне русской столице, какие оно приобрело формы, и к каким результатам привело. Стая рассматривает роман Данилевского с точки зрения его оригинальности и ведет к выводу, что, хотя в Сожженной Москве плодотворно использованы великие открытия автора Бойна и мир, но это не подражательно-ученическое произведение, а другая концепция похода к эпохе Отечественной войны 1812 года.

LUBELSKIE MATERIAŁY NEOFILOLOGICZNE • 1984

Wojciech Nowicki

'Genero picaresco': the picaresque novel

In Spain in the sixteenth and seventeenth centuries

Like utopian fiction, the myth of Robinson Crusoe and the popular romance of love and adventure, the picaresque tale exerted a powerful influence on the rise of the novel and its subsequent development, even up to the present time. Curiously enough, the primitive figure of the pizarro and the crude episodic composition of the tale seem to have provided the twentieth century novelists with adequate means of expressing their individual artistic purposes. Whether because of the essential likeness of the modern hero, lonely and disillusioned as he is, to the pizarro, or because the vicissitudes of the rogue's life lend themselves easily to interpretation in modern, existential terms, authors as different as Thomas Mann, Alan Sillitoe and J.F. Lonleau have each tried to revive the old tradition of the picaresque. In a sense, the picaresque tradition has never died. From the moment it was born in Renaissance Spain, it was imitated in virtually every country of Europe, in every age, and in America as well. Suffice it to mention here the names of Gitzweldhausen, Lessage, Smollett, Dickens and Gwyn as examples of those fiction writers who were directly inspired by the genre. Every country, of course, has its own literature of porgemy, but the only one which transcressed the national boundaries was that of Spain. In modern criticism the term "picaresque" has been used frequently to describe certain recently published fictions, but at the same time it has been handled in a somewhat cavalier manner. In this paper we intend to limit its usage to a specifically historical